

Kontrolltyper, kriminalitet og samfunn

Kritikk av Nils Christies kontrollteori om kriminalitet

LEIF PETTER OLAUSSEN

l.p.olausсен@jus.uio.no

TYPES OF CONTROL, CRIME, AND SOCIETY. A CRITIQUE OF NILS CHRISTIE'S CON- TROL THEORY OF CRIME

In his book *Hvor tett et samfunn?*, Nils Christie claims that type of social control, primary or secondary, is fundamental for understanding crime. Tightly knit societies are characterized by primary control, social closeness and dependency among people, while secondary control, social distance and independency are marks of loosely knit societies. He claims that primary control is more effective than secondary in controlling crime. There is a striking lack of research questioning or critically discussing the theory, and consequently it appears to a large extent as a paradigm in Kuhn's sense.

Christie's theory is criticized for its lack of explicit connections between the concept of crime and other con-

cepts, for not including ad hoc-based forms of control, and for its exclusion of society's normative aspect, which leaves both the basis and the legitimacy of control unexplained. The theory is further criticized for its scant attention to the limits for primary control, and for not acknowledging that secondary control is an answer to collective social problems beyond the realm of criminal primary control.

According to Christie, social development in Norway since 1860 has been marked by change from a tightly to a loosely knit society, and in 1967 secondary control was used more than ever before. The empirical underpinnings of these claims are criticized for low data validity, for erroneous logical inference, for lack of discussion on alternative interpretations of the data, and for not having utilized available data that do not support the theory.

Key words:

- Crime
- Primary and secondary control
- Social control

Et av de mest sentrale teoretiske spørsmål i sosiologisk orientert kriminologi gjelder spesifisering og begrunnelse av mulige sammenhenger mellom kriminalitet og samfunnsforhold. Det finnes mange teorier om dette, og Nils Christies presenterte sin teori i boka *Hvortett et samfunn?* (1975, 1982). Boka er også den eneste helhetlige analysen av forholdet mellom kriminalitet og samfunn som bygger på norske data, og den har vært ei sentral pensumbok i kriminologi i tretti år, og har også vært pensumbok i sosiologi. Samtidig er det påfallende mangel på forskning der teorien blir etterprøvd eller kritisk drøftet, slik at den i stor grad framstår som et paradigme i Kuhns (1970) forstand for forståelse av forholdet mellom kriminalitet og samfunn. Det ser ut til at visse grunnleggende antakelser har vært tatt for gitt i mange sammenhenger.

Utgangspunktet for denne artikkelen er i en viss forstand popperiansk: Ingen teori eller antakelse bør fredes mot kritikk (Popper 1957, 1965). Så vel faglig framgang som forskningens troverdighet er betinget av at fagmiljøer stimulerer til kritikk og påvisning av uholdbare forklaringer og konklusjoner i åpen, offentlig meningsutveksling.¹ Jeg vil først presentere Christies teori og kritiske innvendinger som hittil har vært reist. Deretter vil jeg rette kritikk både mot teorien og den empiriske underbyggingen av den. Av plasshensyn blir vurdering av ulike alternativer til Christies teori utelatt.

CHRISTIES TEORI OM KRIMINALITET, KONTROLL- OG SAMFUNNSTYPER

Christies utgangspunkt er at det ikke er mulig å forstå norsk kriminalitet hvis man ikke også forstår det norske samfunnet, og det blir lettere å forstå dette samfunnet om man også forstår dets kriminalitet.

«Lovbrudd er i stor utstrekning et resultat av de måter vi innretter oss på. For å si det litt gammelmodig, så er kriminaliteten et resultat av samfunnsordningen» (Christie 1982:31. Paranteser med bare sidetall viser heretter til denne boka).

Han spesifiserer sammenhengen mellom kriminalitet og samfunn som to typer kontroll og presenterer en teori om endringer i det norske samfunnet fra omtrent midten av 1800-tallet, med hovedvekt på tiden etter andre verdenskrig. En hovedkonklusjon som underbygges med

norsk kriminalstatistikk fra midten av 1800-tallet, er at formen for sosial kontroll er endret som følge av store endringer i samfunnsforhold. Teorien knyttes derved bare til *tradisjonelle forbrytelser*² som tyverier, vold, skadeverk, seksuallovbrudd, og pretenderer f.eks. ikke å gjelde moderne økonomisk kriminalitet, brudd på miljøvernlovgivningen eller andre forseelser.

En viktig observasjon hos Christie er at kontroll av atferd ikke er en sak som først og fremst angår politi, domstoler eller andre spesialister, men er bygget inn i alle former for vanlig sosialt samvær.

Vi kontrollerer hverandre, alle sammen, hele samværstiden. Avvikskontrollen skjer gjennom selve samværet. Vi styrer hverandre, alle som har en eller annen form for samvær med andre mennesker, ved positive eller negative signaler, et smil eller en rynke, et nikk eller en svak hoderysten, en oppmuntrende eller etsende vits, eller kanskje ved volumet av samvær (s. 28).

Denne formen for kontroll kaller han primær eller uformell. Den andre kontrolltypen kaller han sekundær eller uformell kontroll. Den består av «tiltak som iverksettes utenom det vanlige samvær, og da som oftest av en eller annen spesialist med adferdskontroll som yrke» (s. 29). Christie mener at primærkontrollen er den mest virksomme.

Sekundærkontrollen kommer inn som et tillegg, men i de fleste av dagliglivets kontrollsituasjoner som et spytt i havet. Selv i verdens mest avsindig utbyggede funksjonærsamfunn kan vi vel vanskelig forestille oss en situasjon hvor den daglige elementære styring av de små ting – som kan bli store – er overtatt av lønnet personale med avvikskontroll som sitt spesielle siktemål. Vi måtte alle bli funksjonærer (s. 29).

Dessuten ville det være uhensiktsmessig fordi

også i *kvalitet* er det mangt som taler i retning av at den primære kontroll er overlegen. Den kommer tidlig, som oftest spontant, mens sekundærkontrolløren må tilkalles. Han må hentes og han må forklares. Det tar tid. Det skaper også ofte misforståelser fordi ord må gå gjennom flere ledd. Primærkontrollen kommer dessuten fra slike man ofte er knyttet til med mange og sterke bånd, bånd som derfor kan tåle påkjenninger. Den kommer kanskje fra en man har valgt som partner og som har valgt til-

bake. Og den kommer fra personer hvor selve grunnlaget for forbindelsen *ikke* ligger i avviket eller lovbruddet og hvor derfor dette heller ikke blir stående i sentrum hver gang denne personen dukker opp (s. 30).

Christie hevder så at mulighetene for primærkontroll av avvik er påvirket av hvordan menneskenes liv er organisert, og at mulighetene for utøvelse av primærkontroll har blitt redusert over tid, særlig av to grunner:

For det første har enhetenes størrelse sammen med oppsplittingen redusert deltakernes muligheter for å *se hverandre*. For det annet er deltakernes umiddelbare *personlige avhengighet* av hverandre blitt sterkt redusert. Avvik blir ikke så lett oppfattet, og sanksjoner kan ikke så lett settes inn selv om avviket skulle bli oppfattet (s. 30).

Med dette som grunnlag skiller han mellom to samfunnstyper, tette og løse. Tette samfunn er samfunn «hvor partene er meget sterkt synlige for hverandre, og også som personer sterkt gjensidig avhengige [...] Det er samtidig samfunn hvor den primære kontrollen har sterke forutsetninger for å virke» (s. 30). Dette står i interessant motsetning til Durkheim (1933:147ff), som mente at de sosiale bånd var *svake* i samfunn med mekanisk solidaritet, der folk var meget like hverandre som følge av lav grad av arbeidsdeling. I slike samfunn kunne alle lett bli erstattet med andre, mente han. Christie definerer løse samfunn som samfunn «hvor synlighet og personlig avhengighet er lav og hvor den primære kontroll vanskelig får noe tak på partene» (s. 30). Bruk av sekundærkontroll vil være mer fremtredende her fordi mulighetene for primærkontroll er svekket på grunn av tap av «middagsbordkunnskaper» om hverandre (Christie 2006:65). Vi gjør ingen ting, eller vi føler oss forpliktet til å tilkalle politiet.

Den sentrale drivkraften bak utviklingen av det norske samfunnet fra å være et «tett» til å bli et «løst» samfunn, er endringer i *redskapstype*, eksemplifisert ved overgang fra trillebåre til lastebil (Christie 1975:19). Komplisert teknologi fører til vekst ved forstørrelse (urbanisering) og til spesialisering av kunnskaper så vel som yrker. Dette er igjen bestemmende for samfunnets lagdeling, for hvem som får makt og innflytelse, og for hvem som blir støtt ut som overflødige.

FÅ OG BEGRENSETE INNVENDINGER

Fra Christies analyse ble presentert, har den hatt en fremtredende posisjon i norsk samfunnsforskning som forståelse av forholdet mellom kriminalitet og samfunn. Bare i noen få arbeider finnes det enkelte avgrensede innvendinger:

Den eneste eksplisitte kritikk er fremsatt av Lorentzen (1981) og Johansen (2000). Lorentzen reiser atskillig tvil om sosial kontroll kan forklare ungdomskriminalitet i bysamfunn, og hans arbeid er fortsatt den eneste publiserte etterprøving av teorien. Johansen (2000) kritiserer Christies kontrollbegreper for ikke å være egnet til å fange opp og beskrive den orden som preger bysamfunn. Han foreslår derfor to nye begreper som kan nyansere og supplere Christies kontrollforståelse: sosial kontroll på mellomdistanse og sivil kontroll.

I Johansens (1985) undersøkelse av frivillig sosialt arbeid kom det fram at primær sosial kontroll brukes effektivt i slikt arbeid. Dette er i tråd med Christies antakelser, selv om det ikke finnes henvisninger til Christies teori i arbeidet. Selv om Johansen ikke reiser kritiske spørsmål ved Christies teori, er det mulig å lese hans arbeid som en implisitt kritikk. Johansens dokumentasjon av primær sosial kontroll i arbeid som har mange likhetstrekk med flere yrker som blant annet utfører sekundærkontroll, er egnet til å så tvil om fruktbarheten i Christies grunnleggende skille mellom primær- og sekundærkontroll.

Høigård (1983), som undersøkte endringer i forbrytelseskriminalitet begått av kvinner fra 1957 til 1976, avviste Christies deltakelsesteori (at flere kvinner vil bli registrert for lovbrudd når kvinner deltar mer på linje med menn) som forklaring på endringer i kvinners kriminalitet.

Selv om det gikk sju år mellom første og andre utgave av *Hvor tett et samfunn?*, finnes det ingen henvisninger i andreutgaven til kritiske, faglige innvendinger fordi ingen ble framsatt. Lorentzen (1981) kom trolig for sent i forhold til Christies revisjon før andre utgave ble gitt ut. Det er imidlertid slående at mens Martinussen (1999:82ff) finner Lorentzens kritikk viktig og gjengir og drøfter den, finnes ingen referanse til hans kritikk i læreboka *Kriminologi*, redigert av Finstad og Høigård (1997). Læreboka, manglende empirisk etterprøving og svak interesse for kritiske drøftinger viser etter min oppfatning at Christies teori, så vel som den empiriske underbyggingen av den, blir tatt for

gitt i det norske kriminologifaglige miljøet. Teorien, påstanden om en overgang fra primær- til sekundærkontroll, og at volumet av sekundærkontroll er høyere enn noen gang tidligere, har langt på vei fått paradigmatisk status i Kuhns (1970) forstand. Den har blitt et grunnleggende rammeverk for forståelse.

FIRE INNLEDENDE INNVENDINGER

Til tross for Christies uttalte interesse for å forstå forholdet mellom kriminalitet og samfunn og hans utstrakte bruk av kriminalstatistiske data, etablerte han ikke eksplisitte forbindelser mellom kriminalitet og andre begreper i den samfunnsmodellen han utviklet. I første utgave av boka antydte han imidlertid at svak primærkontroll kunne medføre mer kriminalitet (Christie 1975:40, 54). I andre utgave finnes det ingen slike antydninger, med den følge at det nå ikke finnes noen begrepsmessige forbindelser mellom kriminalitet og andre begreper i hans samfunnsmodell. Dette er min første innvending overfor hans fremstilling som teori om forholdet mellom kriminalitet og samfunn.

Min andre innvending er at todelingen primær- og sekundærkontroll, der sekundærkontroll er knyttet til utøvelse av yrke, medfører at en viktig kontrollform faller utenfor det de to begrepene kan fange opp. Om man går tilbake til middelalderen, utøvde tingene i vårt eget land viktige formelle kontrollfunksjoner, og i en del enklere samfunn både i Sør-Amerika, Afrika og Asia finnes det fortsatt levende meklingsinstanser som utøver sekundærkontroll i forhold til handlinger som medfører straff, uten at kontrollen utøves som yrke. Den egyptiske oasen Siwa, som har vært sterkt isolert i over tre tusen år, er et godt eksempel på et samfunn med sterk uformell kontroll sammen med en lang og levende tradisjon for formell kontroll som organiseres *ad hoc*. Souryal (2001) skriver at det egyptiske politiet som finnes der, bare har seremonielle og byråkratiske oppgaver, og på spørsmål fra Souryal om kriminaliteten i Siwa, svarte politimesteren: «Professor, we have neither crime nor rates.» Det hadde ikke vært noe tilfelle i løpet av politimesterens toårige tjenestetid i oasen. Men om noe skulle inntreffe, var det ennå på slutten av 1990-tallet en levende tradisjon for etablering av en ad hoc-instans for håndtering av kriminalitet, basert på deltakelse av lokale ledere og offerets og gjerningspersonens

ætter. Et slikt systems sterkt disiplinerende virkning forutsetter at den enkelte er helt avhengig av sin familie og ætt, og det bygger på at hele familien eller ætten kan bli trukket til ansvar for ett medlems handlinger. Derfor har den enkelte gode grunner til å opptre forsvarlig, og både familie og ætt har tilsvarende gode grunner til å utøve kontroll, til å vise vilje til å godta forlik og betale bøter, og til å forestå fysisk avstraffelse når det blir krevd.

Den sosiale kontrollen som Siwa eksemplifiserer, er sekundær fordi den ikke er bygget inn i vanlig daglig samvær, og den sanksjonerende instansen organiseres *ad hoc*, når noen har utført en handling som bør medføre en reaksjon. Sedvanemessige regler bestemmer hvem som skal være med i den sanksjonerende instansen, hvordan den skal gå fram og hvilke løsninger den kan komme til. Men dette er ikke sekundær eller formell kontroll i Christies forstand, fordi han knytter denne kontrollformen til utøvelse av *yrke*.

Det som særkjenneretegner rettslig forankret straff er at den er *organisert*, at den er en følge av en kollektiv beslutning, av et tribunal, skriver Durkheim (1933:64, 96). En slik bestemmelse av sekundærkontroll gjør at begrepet både vil fange opp sekundærkontroll som organiseres *ad hoc* og sekundærkontroll som er permanent organisert som i moderne samfunn, og som derfor utøves som *yrke*.

Min tredje innvending er at Christies teori fremstiller et samfunn der mennesker synes å samhandle uten en normativ kontekst som har betydning for handlinger og forståelse av dem. Christie legger ensidig vekt på enkelte forskjeller mellom primær- og sekundærkontroll (at de som utøver kontrollen har forskjellige relasjoner til de som blir kontrollert, og at den primære kontrollen inngår i det daglige samværet, mens den formelle kontrollen ikke gjør det) og konstaterer at vi alle kontrollerer hverandre gjensidig. Men han spør ikke om det er helt *tilfeldig* når en person velger å rynke på nesen i stedet for å uttale godord, eller om det er noen form for systematikk i hva som blir kommunisert når. Han spør ikke om det kan være noen grad av *likhet* mellom personer i deres valg mellom rynker på nesen og godord, eller om det skjer i et ganske tilfeldig mønster, der person A rynker på nesen, mens B i samme situasjon ville delt ut godord. Og hvorfor blir både uformell og formell sanksjonering av atferd ganske ofte godtatt? Konsekvensen av utelatelene blir for det første at den sosiale kontrol-

lens grunnlag blir stående uten forklaring, for det andre blir forholdet mellom primær- og sekundærkontroll uavklart, og for det tredje blir kontrollformenens legitimitetsgrunnlag ikke drøftet eller gjort rede for.

En sterk sosiologisk fagtradisjon siden Durkheim (1933) har vektlagt samfunnets normative aspekt, og at kriminalitet er normativt avvikende. Et grunnleggende kjennetegn ved kriminalitet er at slike handlinger medfører skade eller betydelig fare for skade for andre, og at handlingen er utført med vilje. Fordi skadefølgen var intendert, eller den som utførte handlingen viste uakseptabel aktsomhet i forhold til påregnelige skadefølger, bør gjerningspersonen stå til rette for det som er gjort, og ikke gjenta handlingen i fremtiden. Dette er de helt sentrale normative oppfatningene som ligger til grunn for at både primær og sekundær sanksjonering av slike handlinger blir iverksatt og oppfattes som legitim eller berettiget. Oppfatningene inngår i det Tranøy (2001) kaller allmennmoralen.³ Derfor er det meget stor grad av *likhet* i når og hvordan den primære kontrollen blir satt inn, også det primære kontrollelementet som vanligvis kalles politianmeldelse. Og den sekundære kontrollen er et resultat av at samfunnet blant annet består av ordninger etablert ved argumentativ samråding mellom mennesker med evne til å lære, reflektere over, diskutere og bli enige om hvordan ulike problemer kan løses eller håndteres, jfr. Habermas (1984, 1987). I en kultur som er så vidt homogen som den norske, deler nok folk i stor grad normative oppfatninger som skiller mellom straffverdige og ikke-straffverdige handlinger. Derfor vil det være stor grad av *likhet* fra person til person når det gjelder utdeling av rynker på nesen eller godord i forhold til handlinger som normalt oppfattes som kriminalitet. Både den uformelle og formelle sosiale kontrollen reguleres av felles normative oppfatninger.

Men er ikke slike oppfatninger individuelle og «inni» den enkeltes bevissthet, og derfor irrelevante i en beskrivelse av *samfunnet*? De er selvsagt av bevissthetsmessig art. Likevel er de samfunnsmessige, intersubjektive, fordi de er «bygget inn i» det språket vi alle benytter oss av for å kunne kommunisere med hverandre, og fordi vi i fellesskap har sementert mange felles normative standarder i sosiale institusjoner som er bygd opp, og som vi bruker. Standardene er «utvendiggjort» til felles bruk, ubevisst i språket, og bevisst i sosiale institusjoners utforming (Searl 1995). Av slike grunner har vi sjelden

problemer med å skille mellom personlige og samfunnsmessige normative standarder, og vi kan trygt legge til grunn at personer som begår kriminalitet, som regel er klar over at handlingene er kriminelle fordi utøverne kjenner og i all hovedsak deler våre felles vurderinger av handlingene. Hvis det er rimelig tvil om gjerningspersonens evne til å forstå slike standarder (helt unge, senile, mentalt svake, eller når standardene er svært uklare), blir vedkommende vanligvis tilgitt og kan ikke straffes.

Min fjerde innvending er at den primære kontrollens styrke blir overvurdert av Christie, og at han overhodet ikke reiser spørsmål om denne kontrollen har begrensninger. Begge kontrollformer forutsetter en viss autoritet for at de skal være virksomme, og de viser til hver sin type. Den primære kontrollens autoritetsgrunnlag består som regel i at en eller noen få personer i en *avgrenset* primærgruppe representerer «goder» som er ettertraktet blant gruppens medlemmer, eller at de er ganske avhengige av bestemte personers gunst, som derfor har autoritet. Det betyr at autoriteten og primærkontrollen som kan utøves, er av begrenset, lokal karakter. I vanlig samvær kan autoritetspersonen holde tilbake «goder» og dele ut «onder» som han eller hun råder over, avhengig av hvilken atferd medlemmene viser i forhold til det som anses legitimt i gruppen. Uformell kontroll har gode forutsetninger for å virke så lenge det er en rimelig sterk autoritetsrelasjon i det uformelle samværet i gruppen, men når autoriteten svekkes, blir også den uformelle kontrollen svak. Foreldre og lærere har mye erfaring med dette. Deres autoritet kan lett bli svekket av «konkurrenter». Elever i klasserommet kan tidvis ha større autoritet i forhold til elev-ers oppførsel enn læreren har, og foreldre opplever ikke sjelden når de får tenåringsbarn, at barnas venner, idoler eller reklame i noen sammenhenger har langt sterkere autoritet enn de selv.

Siden Christie (1977) har han oppfattet sekundærkontrollen som et system som stjeler folks konflikter. Dette synspunktet, at sekundærkontrollen er kontroll «utenfra», en fremmed(gjort) kontroll, henger sammen med at han på den ene side overser at sekundærkontrollen er dypt forankret i folks forsøk på å løse kollektive sosiale problemer, og på den annen at primærkontrollen har viktige begrensninger fordi den hviler på avgrenset, lokal autoritet, den forutsetter nærvær av

minst to personer for å kunne være virksom, og fordi samfunnet består av mer enn én primærgruppe.

SEKUNDÆRKONTROLL SOM SVAR PÅ FIRE KOLLEKTIVE PROBLEMER

Uten å hevde at listen er uttømmende, vil jeg peke på fire kollektive problemer som trolig har hatt stor betydning for etablering av en permanent organisert sekundærkontroll: kompetanseproblemer, maktproblemer, problemer med ukjent gjerningsperson, og med kontrolltomme rom. De fordrer ordninger som har generell, samfunnsmessig autoritet, skapt ved samråding mellom folk og over lang tid.

Kompetanseproblemet oppstår når flere primærgrupper lever nær hverandre. Den som begår tyveri eller en annen uakseptabel handling innenfor sin egen primærgruppe, f.eks. en familie, kan naturligvis møtes med uformelle sanksjoner som er akseptert innen gruppen.⁴ Situasjonen blir imidlertid mer sosialt komplisert hvis tyveriet er begått utenfor tyvens primærgruppe, kanskje hos en annen familie. Hvis tyven skal tildeles en uformell sanksjon, skal det da gjøres av tyvens primærgruppe, eller av den familien tyven stjal ifra, eller fra begge? Sett at tyven ble tatt på fersk gjerning i en fremmed primærgruppe, og at hun som tok henne ikke nøyde seg med å rynke på nesen, men banket henne skikkelig opp og fortalte hele nabolaget hva hun hadde gjort. Hvem skulle avgjøre om dette var en (u)rimelig uformell reaksjon? Og hva hvis tyvens primærgruppe syntes at tyveriet ikke var så farlig eller mente at tyveriet viste at personen som stjal, i grunnen var en modig helt? Eller enda verre: Blant Yanomamö-folket i Sør-Amerika kunne en ung mann ifølge Chagnon (1968) oppnå høy sosial status ved å drepe menn i nabolandsbyen. Hvis han i tillegg deltok i bortføring og gruppevoldtekt av kvinner fra denne landsbyen, oppnådde han enda høyere status. Det er formodentlig ikke vanskelig å se at handlinger mot andre enn egen (primær)gruppe både kan reise spørsmål om kriterier for vurdering av handlingen, og om hvem som eventuelt skal reagere overfor den som har utført handlingen. Dette er viktige kompetansespørsmål som vanskelig lar seg løse uten enighet mellom grupper som blir berørt. Og veien er ikke veldig lang fra enig-

het som binder gruppene, til etablering av organer som kan håndheve enigheten, til organisering av enkle former for sekundærkontroll.

Et annet problem med avgrenset primærkontroll er at den bare kan iverksettes av en uformell autoritet overfor en som med hensyn til makt er *underordnet* autoriteten. Men hva hvis det er den uformelle autoritet, eller den som har størst makt, som handler på uakseptabelt vis? Hvor godt fungerer den uformelle sosiale kontroll når foreldre banker sine barn, eller når menn slår kvinnen de lever sammen med? Hvor godt fungerer uformell kontroll hvis flere slår seg sammen, utstyres seg med våpen og oppsøker enkeltpersoner eller familier og tar det de har lyst på av det de finner, og i tillegg begår fysiske overgrep mot folk? Hvilke muligheter for forsvar finnes da? Det kan neppe være tvil om at *avmaktsproblemer*, som kan være et aspekt ved den primære kontrollen, og som avgrenser dens virkefelt sterkt, er en viktig grunn til at formell kontroll er etablert. Den makt som formelle kontrollører er utstyrt med, er nødvendig for å begrense de muligheter sterke personer eller grupper ellers vil ha til å ta seg til rette overfor de som er svakere.

Et tredje problem skyldes at den primære kontrollen raskt får problemer med å sanksjonere atferd der gjerningspersonen er ukjent for den som har autoritet til å sanksjonere. Hvem skal for eksempel foreldre, lærere eller venner «rynke på nesen til» hvis en del penger blir stjålet fra lomma i jakken som hang på knaggen der den pleier å henge? Så lenge beløpet er lite og autoritetspersonen tror at tyveriet er utført av noen som deltar i det daglige felles samvær, vil autoritetens ulike virkemidler vanligvis bli brukt til å forsøke å finne ut hvem som har begått tyveriet. Men hvor langt kan autoritetspersonen gå i sine forsøk på å finne gjerningspersonen? Kan en person som er frastjålet noe, men ikke vet hvem tyven er og heller ikke greier å finne det ut alene, alliere seg med noen og trenge seg inn hos en som mistenkes, for å undersøke om det stjalne er der? Eller må personen bare avfinne seg med å leve videre med tapet og at gjerningspersonen ikke er å finne? Sekundære kontrollører med særrettigheter og fullmakter, som vårt politi, har blitt opprettet på grunnlag av enighet om at slike kontrollører kan løse en rekke problemer som oppstår ved handlinger med intenderte skadefølger, når utøveren er ukjent. De formelle kontrollørenes enerett til å forfølge lovbrudd, eventuelt ved å trenge seg

inn hos noen ved å bruke makt, øker i noen grad mulighetene til å finne det stjålne og tyven, og har samtidig en viktig konfliktdeppende og fredsbevarende virkning. Når sekundærkontroll blir benyttet ganske hyppig, både overfor tyveri og andre lovbrudd, skyldes det at den formelle kontrollen er uttrykk for en felles samfunnsmessig vilje til å realisere den moralske oppfatningen at den som har forbrutt seg, skal stå til rette for det, selv når gjerningspersonen i utgangspunktet ikke er kjent.

Et fjerde problem kan eksemplifiseres med at mennesker som er alene, vanskelig kan kontrolleres ved primærkontroll. Både i tidligere tider og nå åpner dette for muligheter bl.a. til å stjele og å ødelegge. Fugler og dyr som var fanget i feller langt fra folk, ble stjålet, og det samme skjedde med fisk i garn, med fisk, kjøtt eller skinn som hang til tork på øde steder, med husdyr som var på beite, og med ved som var lagt til tork for å gi varme når kulda kom. Dette antyder enkelte kontrolltomme rom som fantes i tidligere tider, og en bestemmelse i Frostatingsloven (s. 209) som sier at den som gikk i en annen manns løk- eller kvannhage, er «rettslaus, jamvel om menn slår og dengjer han og tek frå han alt han har», illustrerer at øde kvannhager i fjellet kunne være en betydelig fristelse for noen. Samtidig framgår det svært tydelig at det var en felles oppfatning at den som forsynte seg der, var rettsløs. Også moderne samfunn har problemer med tilnærmet kontrolltomme rom, ikke bare fordi vi fortsatt kan være alene og derfor utenfor primærkontroll, men også fordi mye sosialt samvær med mange til stede karakteriseres av at det ikke finnes noen autoritetsperson som kan korrigere atferd uformelt i kraft av å disponere «goder» som er ettertraktet, eller fordi de tilstedeværende anser vedkommende som en legitim uformell autoritet. Samvær mellom mennesker i et stormagasin, diskotek, gatelangs eller ute om natten i byer ved ukeslutt, er eksempler på massesamvær med svakt grunnlag for uformell kontroll fordi ingen har, eller kan ha, en uformell autoritetsrelasjon til særlig mange andre som er der. Sterkt svekkete muligheter for virksom primær sosial kontroll slike steder, har ført til at formell kontroll blir tatt i bruk, f.eks. vaktpersonell, dørvakter, politi og natteravner. I moderne samfunn oppstår det også kontrolltomme rom som følge av at en del handlinger som kan sanksjoneres, utføres ved hjelp av mobile rom (koffert, kjøretøy, båt, fly eller kroppens hulrom) til

smugling av ulike ting, og som ikke kan kontrolleres uten å ha spesiell myndighet til det. Kontroll av atferd kan tidvis også kreve spesielt utstyr eller kunnskaper, som fart i veitrafikk, promillekjøring, bruk og omsetning av narkotika, unndragelse av skatt eller avgifter, underslag eller bedragerier, for å nevne noen eksempler. Dette er atferd som nesten per definisjon blir ukontrollerbar, hvis bare primærkontroll skal brukes, og det virker urimelig å anta at den primære kontrollen er mer effektiv enn den sekundære i slike tilfeller. Den sekundære kontrollen kommer ikke som et tillegg til, men som eneste mulighet for sosial kontroll.

Det kan anses som rimelig sikkert at forsøk på å løse kollektive problemer knyttet til primærkontrollens utilstrekkelighet gradvis ledet til fremvekst av en formelt og permanent organisert sekundærkontroll. Og dens legitimitet hviler på samme normative fundament som den primære kontrollen: Den som har begått en kriminell handling, skal stå til rette for den. Hovedforskjellen består i at sekundærkontroll ikke er forankret i én primærgruppe, men i en kollektivt uttrykt vilje til å etablere og respektere spesialiserte yrkesbaserte ordninger som markerer at det er en oppgave for det samfunnsmessige *fellesskapet* å håndheve normer som er i fellesskapets interesse å opprettholde, fordi de beskytter og er til fordel for de som inngår i fellesskapet. Derfor er de formelle kontrollørene utstyrt med fullmakter og maktmidler som kan utløse straff av de som overtrer fellesskapets normer for akseptabel atferd.

Mengden av kriminalitet som er registrert av sekundære kontrollører, som vårt politi, bestemmes trolig først og fremst av mengden av kriminelle handlinger som er begått *utenfor* egen primærgruppe, av mengden av handlinger der gjerningspersonen blir ansett for å ha benyttet *illegitim makt*, av mengden av handlinger med *ukjent gjerningsperson*, og av mengden av kriminalitet som blir begått i handlingsrom som er relativt *tomme* for uformell kontroll og som derfor blir kontrollert av formelle kontrollører. Det finnes, så vidt jeg vet, ingen norske data som kan underbygge at store mengder kriminalitet som for femti år siden ble håndtert uformelt, i dag medfører politianmeldelse og formelle straffereaksjoner. På noen avgrensede områder, vold i hjemmene, på skoler, og vold under rus, er det trolig hyppigere bruk av sekundærkontroll nå enn for noen få tiår siden. Men det er

neppe riktig at sekundærkontroll generelt og i stort omfang blir brukt mer i dag enn for noen tiår siden, i den forstand at den sekundære kontroll har erstattet den primære, fordi samfunnsmessige endringer (synlighet og avhengighet) har gjort den primære kontrollen mindre virksom. Den sekundære kontrollen brukes mer fordi de problemer som kriminaliteten representerer for folk i meget liten grad er kontrollerbar med utgangspunkt i primærkontroll, jfr. ovenstående.

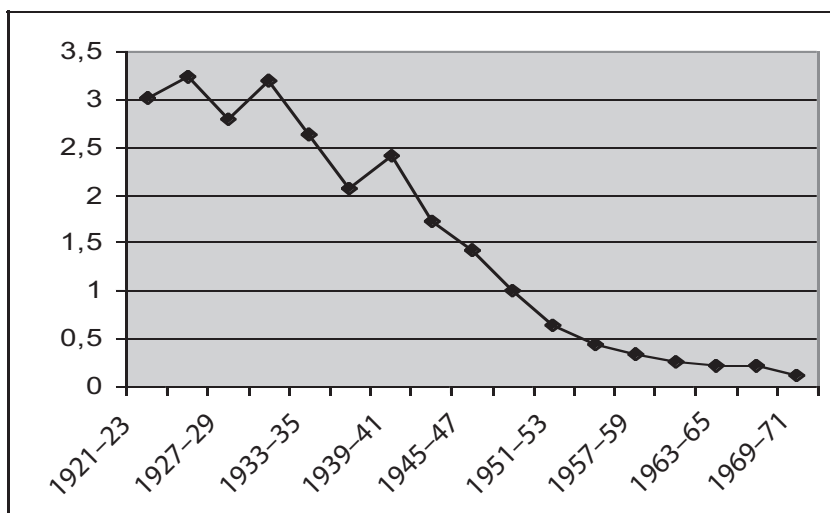
At begge kontrollformer hviler på samme normative fundament, gjør at den sekundære kontrollen oppleves som en lett forståelig kontroll, med sterk legitimitet (se Andersen 1992; Olaussen 1988, 2005) blant folk flest. Dessuten opplever nok mange at det er emosjonelt avlastende og sosialt støttende å kontakte politiet på bakgrunn av en krenkelse de har vært utsatt for. Dette medvirker til at folk har lett for å anmelde når de finner behov for det, og slike anmeldelser er ikke kontroll utenfra, men innenfra. Det er primærkontroll iverksatt av vanlige samfunnsmedlemmer som påkaller sekundærkontroll, som kan lede til iverksettelse av sanksjoner.

Men bare et mindretall av anmeldelsene utløser sekundære kontrolltiltak som straff. De fleste blir registrert og arkivert fordi også de formelle kontrollørene ofte er uten nødvendige holdepunkter for å kunne reagere overfor noen. Men noen blir tatt og får sin straff, og tallet på dem kan vi årlig finne i kriminalstatistikken. Fra denne kilden bruker Christie to tidsserier som empirisk underlag for å hevde at det har funnet sted to viktige endringer i Norge på 1900-tallet: at avstanden mellom folk øker, og at volumet av formell kontroll er høyere enn noen gang tidligere. Disse påstandene og det empiriske grunnlaget for dem blir tatt opp i de to neste avsnittene.

VI ER PÅ VEI BORT FRA HVERANDRE?

Christie skriver i *Hvor tett et samfunn?* at det første bildet han gir av det norske samfunnet, er et dystert bilde. Bildet presenteres i to diagrammer i begynnelsen av boka, og kommenteres på følgende måte med uthevet skrift i begge utgaver av boka: «*Disse kurver viser en dramatisk nedgang i utviklingen av ærekrenkelser i det norske samfunnet.*» Den ene kurven som denne kommentaren gjelder for, er gjen-gitt i figur 1 nedenfor og viser antall statistikkførte straffereaksjoner

per 100 000 innbyggere for ærekrenkelser i Norge i tidsrommet 1921–1971.

Kilde: Christie (1975, bd. 2, tabell 2.1–2, s. 237–238).

FIGUR 1. Antall domfelte, botlagte og påtalefritatte for ærekrenkelser per 100 000 innbyggere, 3-årige gjennomsnitt, 1921–1971

Det er naturligvis ikke kurvens fallende tendens «i seg selv» som gir grunnlag for dystrehet, men den meningen han leser inn i, eller tillegger kurven. Han mener at den viser at mengden av *ærekrenkelser* sank dramatisk i nevnte tidsrom, selv om data som ligger til grunn for kurven er antall *straffereaksjoner* for slike handlinger. Lenger ut i boka (s. 34–36) argumenterer han generelt mot slike slutninger, uten at dette har gyldighet her. Christies begrunnelse for å være så sikker på at tallet på straffereaksjoner også viser lovbruksutviklingen for ærekrenkelsene, lyder i sin helhet slik:

Utviklingen [i straffereaksjoner for ærekrenkelser] kunne skyldes lovendringer. Men lover endres ikke uten grunn. Det er dessuten ikke skjedd noen så markante endringer at de fullt ut kan forklare nedgangen. Utviklingen kunne også skyldes at politiet nå mer enn før henlegger slike saker, og at folk vet det og derfor gir opp å anmelde ærekrenkelser. Men politiet ville selvfølgelig ikke henlagt mer nå enn før om ikke noe annet også

hadde forandret seg. Advokater ville heller ikke i mindre grad enn før ført slike saker, dommere ville ikke sett mildere på dem ...

Vi trenger andre forklaringer. Tre muligheter er særlig nærliggende: Det kunne hende at folk flest var blitt *forsiktigere* med annen manns ære og derfor krenket den mindre. Det kunne også hende at folk kanskje var blitt tryggere og at krenkelser derfor *betød* mindre. Eller det kunne hende at *æren* betød mindre, – slik at den var mindre verdt å krenke eller mindre viktig å forsvare mot mulige krenkelser.

Det er denne siste type forståelse som her blir lagt til grunn. Den passer med alt annet vi finner. Samværsformer er endret. Mellommenneskelige styringsformer likeså. Nedgangen i ærekrenkelser kan sees som tegn på at vi er på vei bort fra hverandre (s. 11–12).

Siden han skriver: «Vi trenger andre forklaringer» enn de som er angitt i første avsnitt, lar jeg dette stå ukommentert. Men før jeg tar opp det som gjenstår som hovedbegrunnelsen, kan det være grunn til å spørre om påstanden om at tallet på ærekrenkelser går ned, kan skyldes en skrivefeil, eller svikt i korrekturlesingen? Det skulle kanskje stått *straffede* for ærekrenkelser? Det kan utelukkes, fordi det står det samme i begge bokutgivelsene. Dessuten, hvis Christie hadde hevdet sitt generelle standpunkt, at vi ikke kan vite noe om tallet på lovbrudd, hadde han hatt et forklaringsproblem når det gjelder ærekrenkelsene: Hvorfor blir ikke den sekundære, formelle kontrollen også tatt i bruk overfor ærekrenkelser? Det skjer jo åpenbart ikke, siden tallet på straffereaksjoner for ærekrenkelser falt mot null i figuren ovenfor. Hans teori om økende bruk av sekundærkontroll vil imidlertid oppleves som konsistent, dersom kurven i figur 1 tolkes slik at tallet på ærekrenkelser følger utviklingen i antallet straffereaksjoner, mot null. Sekundærkontroll blir ikke brukt mot ærekrenkelser fordi de har blitt vekk som følge av at æren betyr mindre.

Et særlig problem med å bruke kriminalstatistikkens data om ærekrenkelser som indikator for samfunnsforhold som Christie ikke nevner, er at disse lovbruddene hyppig ble (og blir) forfulgt som *sivile* saker, med krav om mortifikasjon, oppreisning, erstatning eller straff. Han presenterer ingen data som viser hvorvidt utviklingen i slike saker var den samme som for straffesakene, og de data han bruker, forteller *ikke* at advokater i mindre grad enn før førte slike saker med

krav om mortifikasjon, oppreisning eller erstatning. Jeg kjenner heller ikke til hvor vidt straffereaksjoner som ble idømt i private ærekrenkelsessaker kom med i kriminalstatistikken verken i mellomkrigstiden eller senere.

Christies begrunnelse for at han kan slutte fra data som viser fall i straffereaksjoner for ærekrenkelser til at også antall ærekrenkelser falt, og særlig sterkt fra begynnelsen av 1930-tallet til begynnelsen av 1950-tallet, jfr. figur 1, hviler på at slutningen gir internt konsistente funn. Det passer med alt annet han finner (i kriminalstatistikken?) når han tolker nedgangen i straffereaksjoner for ærekrenkelser som et tegn på at «vi er på vei bort fra hverandre». Han forklarer imidlertid ikke nærmere hva som ligger i den gåtefulle og meget uspesifikke påstanden «vi er på vei bort fra hverandre», men i Christie (1977:6) skriver han: «human beings are inter-related in ways where they simply mean less to each other. When they are hurt, they are only hurt partially. And if they are troubled, they can easily move away. And after all, who cares? Nobody knows me.» I lys av den samfunnsmodellen han har risset opp og som ble gjengitt ovenfor, er det rimelig å tro at dette betyr at kurven faller fordi det norske samfunn fra omkring 1930 var preget av meget sterke endringer som følge av endringer i teknologi, vekst ved forstørrelse (urbanisering), indre differensiering og oppsplitting. Så markant som fallet i ærekrenkelser ser ut til å være, skulle man vel også forvente at det norske samfunnet var preget av særlig sterk befolkningsvekst i byer og større tettsteder i det aktuelle tidsrom? Sjekker man en slik antakelse mot data over endringer i folketallet i tettsteder,⁵ vil man imidlertid finne at dette *ikke* var tilfellet. Det er heller ikke lett å finne belegg for at det fant sted betydelige teknologiske omveltninger i dette tidsrommet.

TABELL 1. *Antall domfelte og botlagte for ærekrenkelser per 100 000 innbyggere. Gjennomsnitt for to år*

	1929-30	1939-40	1947-1948
Oslo	2,0	3,1	2,8
Andre byer	3,9	2,0	1,1
Bygder	3,7	1,6	1,9

Kilde: Kriminalstatistikken de respektive år. Et meget lite antall som fikk påtaleunntatelse er ikke med, fordi antall påtaleunntatelser bare finnes for hele landet.

Separate data for bostedstyper med ulik grad av urbanisering, som i tabell 1, lar oss komme litt tettere inn på tilbakegangen i tallet på straffede for ærekrenkelser etter ca. 1930, og de gir visse muligheter til å vurdere holdbarheten til den tolkningen Christie lanserer for figur 1. Tabell 1 dekker en viktig del av tidsrommet da straffereaksjoner mot ærekrenkelser falt tydelig, og den bygger på samme type data som figur 1, bortsett fra at noen svært få som fikk påtaleunntatelse for ærekrenkelse, ikke er med i tabellen fordi antall påtaleunntatelser bare finnes for landet i alt.

Av tabellen framgår det for det første at omkring 1930 var det ganske mange *flere* (i forhold til folketallet) som ble straffet for ærekrenkelser i norske bygder og i byer utenom Oslo, henholdsvis 3,7 og 3,9 per 100 000, enn i Oslo der den tilsvarende raten var 2,0. Dette stemmer med Christies tolkning, hvis «å være på vei bort fra hverandre» betyr noe som er koblet med storbyliv. For det andre viser tabellen at nevnte rate for Oslo *økte* fra 1930 til 1947–48. Men det skulle man vel ikke vente, siden Oslos innbyggertall økte og byen vel ble enda mer preget av storbyliv? Raten burde vel *sunket* litt (eller holdt seg konstant) hvis nevnte tolkning er korrekt? For det tredje framgår det av tabellen at antall ærekrenkelser bare sank på bygdene og i andre byer enn i Oslo, mellom 1930 og 1947–48, og denne nedgangen var ganske kraftig. I hvilken konkret forstand hadde folk her kommet mer «bort fra hverandre» mellom 1930 og 1947? For det fjerde: Når tabellen viser at det er *høyere* rate i Oslo enn i bygde-Norge og andre byer i 1947–48, skulle dette ifølge Christies tolkning bety at folk i de sistnevnte områdene i større grad hadde kommet «bort fra hverandre» enn Oslos befolkning var på samme tidspunkt. Men i hvilken konkretiserbar forstand kan dette hevdes? Jeg ser ingen mulighet for å gi påstanden at folk «er på vei bort fra hverandre» et noenlunde konkret og meningsfylt innhold som kan underbygges, og som stemmer med data i tabellen og i figuren. Det kan naturligvis både skyldes manglende fantasi og at jeg ikke har faglig spesialkompetanse på tidsrommet 1930–1950 i Norge. Men inntil noen har gitt Christies tolkning et konkret innhold som er forenlig med disse data, må tolkningen anses som uholdbar. Hans lese måte av figurene over ærekrenkelser forteller med stor sannsynlighet at han har «sett» det

han ønsket å se, slik at fallende kurver for straff for ærekrenkelser skulle passe inn i hans øvrige tolkninger av kriminalstatistikken.

Nå kan det kanskje innvendes at Christies tolkning kan opprettholdes så lenge det ikke finnes noe konkurrerende eller supplerende alternativ. Siden det ikke foreligger systematiske undersøkelser av ærekrenkelser i noe tidsrom, står man ganske fritt til å la fantasien råde om hva som skjedde etter 1930, og min alternative tolkning er noe enklere å etterprøve empirisk: Tidligere hadde en viss, kanskje ganske stor, andel av straffesaker om ærekrenkelser sitt grunnlag i presseomtale av personer med makt, både embetsmenn og andre samfunnstopper. Holme (1985:145–146) gir et glimt av slike saker ved det nye riksadvokatembetet omkring 1890. Ganske mange saker der embetsmenn eller tjenestemenn i et departement anså seg krenket, ble sendt til riksadvokaten av Justisdepartementet eller det departement der vedkommende arbeidet, og det var utsagn i aviser, særlig venstrepressen, som ble funnet krenkende. Geistligheten utgjorde den største gruppen av de krenkede, for eksempel en sogneprest som ble beskyldt for å nekte å gi mat til fattigfolk, eller en annen som hadde gått beruset fra toddyselskap til et oppbyggelig møte på bedehuset. Svært mange tjenestemannssaker ble henlagt, men avisartikkelen om «toddypresten» endte i retten. Holme skriver at sakene kan være underholdende lesning, og at injuriene oversteg langt det som tillates i norsk presse i dag. Det lille glimtet Holme gir av et lite knippe ærekrenkelser, kan danne utgangspunkt for en antakelse om at tre gradvise endringer kan ha ført til nedgang i straffesaker om ærekrenkelser. For det første kan endringer i presseetikk og i pressefolks egen forståelse av hvordan pressen bør forvalte sin makt, ha ført til et avtakende antall artikler som ga enkeltpersoner grunn til å føle seg ærekrenket. For det andre kan både departementsfolk og andre i posisjoner med makt, ha endret sin toleranse for kritikk, i retning av at både presse og alminnelige folk har en demokratisk rett til å kritisere, så lenge det ikke skjer i en personlig sjikanerende form. For det tredje kan etableringen av politisk strid om makt som en strid mellom partier med ulike oppfatninger om hvordan samfunnet bør være, både ha redusert den personrettede kritikken og opplevelsen av at offentlig kritikk er personlig ment. Kort sagt, en gradvis mer profesjonell og etisk forsiktig presse, økende aksept blant personer med makt for at saklig kri-

tikk er en demokratisk rett, samt gradvis fremvekst av en forståelse av politisk maktkamp som kamp mellom samfunnssyn, kan ha bidratt til nedgang i tallet på ærekrenkelser og straff for disse. Trolig var mellomkrigstiden en viktig formativ periode for alt dette. Dessuten, i mellomkrigstiden var det knapt med penger både blant vanlige folk og i offentlig sektor. Det ble spart på alt, også utgivelser av kriminalstatistikk. Det kommunale politiets ressurser var svært varierende, noe som medvirket til opprettelse av et statlig politi i 1936. Så kom ny krig og mange etterkrigsår da rettsapparatet var fylt av landssviksaker. Det kan altså være flere grunner til at antall straff-fellelser sank, uten at det trenger å henge sammen med at ærekrenkelsene ble færre. Andre verdenskrig ga mange nye ord som ble brukt i lang tid, og som utvilsomt svei å få slengt etter seg: landsforræder, landssviker, quisling, jøssing, tyskertøs, tyskerhore, tyskerunge – for å nevne et utvalg. Dette var ikke ærekrenkelser som egnet seg godt for oppgjør i retten, og der havnet de nok i svært liten grad. Også av disse grunner bør det vises varsomhet med å hevde at mengden av ærekrenkelser sank selv om figur 1 viser at straffereaksjonene ble færre.

Andre endringer kan ha ført til at tradisjonelle, verbale ærekrenkelser fikk mindre betydning, uten at antallet nødvendigvis ble lavere. Den strafferettslige beskyttelsen av ære har sitt utgangspunkt i samfunnsforhold der det er stor grad av likhet mellom folk flest mht. kvalifikasjoner og autoritet. Her vil personers anseelse eller ære i stor grad være betinget av personens renommé, av det som *sies* om ham eller henne (eller ætten), og særlig om *handlinger* personen (eller ætten) har utført. Våre gamle konge- og ættesagaer er fulle av eksempler på dette. Veblen (1899:16) påpeker at håndfaste beviser som trofeer og annet gods fra plyndringer og ran kunne bli sett som beviser for uovervinnelig styrke og gi grunnlag for anseelse og makt, i likhet med at Weber (1971) viste til at karismatisk herredømme hadde sitt grunnlag i at personen (krigshelten, profeten, demagogen) ble antatt å ha uvanlige egenskaper eller hadde utført handlinger helt utenom det hverdagslige. Ære eller anseelse på grunnlag av det som *sies* om en persons (eller ætts) handlinger eller egenskaper ut fra normative vurderinger, kan kalles renommébasert ære. Fordi slik ære eller anseelse kan skades verbalt, har den krenkede ikke sjelden forsøkt å «ta det tapte igjen» overfor krenkeren ved duell, med våpen eller i rettssalen,

slik overklassen lenge gjorde, eller i slagsmål med knyttnever eller kniv, slik Sandnes (1990) beskriver at enkelte fra de brede folkelag i Norge gjorde på 1500- og 1600-tallet når ølet fløt, og det siste forekommer nok tidvis ennå.

Tallet på straffereaksjoner for ærekrenkelser har imidlertid neppe sunket fordi renommébasert ære har mistet all betydning eller fordi denne æren ikke krenkes lenger, men fordi den har mistet ganske mye av sin sosiale betydning som følge av at anseelse primært har et annet grunnlag enn renommé i moderne tid. Nå er vår anseelse først og fremst betinget av *posisjon* i en lagdelt sosial struktur, og i økende grad av det *forbruket* vi eksponerer. Den renommébaserte ære som tidligere nøt straffelovens beskyttelse i en viss utstrekning, kunne rammes med ord som formidlet at en person ved egne handlinger hadde vist at han eller hun ikke levde opp til moralske standarder. Nå fordeles anseelse først og fremst på grunnlag av seire eller nederlag på ulike markeder, som avgjør hva vi kan skilte med av utdanning, annen kvalifisering og yrkesposisjon, samt omgangskrets som gjerne er koblet til dette. Og i økende grad betinges anseelsen i det moderne forbrukssamfunn også av det vi formidler om oss selv gjennom bosted, forbruk, smak og manerer. Det Veblen (1899) kalte iøynefallende forbruk (*conspicuous consumption*), har sentral sosiologisk relevans for forståelse av hvordan anseelse er fordelt også i dagens samfunn, og for at det er tynt med tradisjonelle ærekrenkelsessaker. Ord fra andre om at vi ikke lever opp til moralske standarder er sjelden noen viktig trussel. Derfor mister straffelovens bestemmelser om ærekrenkelse mye av sin relevans. Straffelovkommisjonen foreslår (i NOU 2002: 4, pkt. 11.3.2.) en meget sterk begrensning av muligheten til å straffeforfølge ærekrenkelser, og dessuten (i NOU 2002: 4, pkt. 7.9) at muligheten til å føre private straffesaker helt bør falle bort. Den store trusselen mot anseelse og ære består nå av risiko for tap av oppnådd posisjon, eller på ett eller flere markeder som avgjør hva vi har å stille til skue i form av posisjon og forbruk. Mens rykter om at en person ikke levde opp til enkelte moralnormer, som at seksuallivet hører ekteskapet til, tidligere kunne utgjøre en formidabel trussel mot personens ære, og derfor førte til atskillige saker om ærekrenkelse, kan tilsvarende rykter i dag oppfattes som et tegn på særlig attraktivitet og forhøyet markedsverdi,⁶ i det minste på visse tider av døgnet.

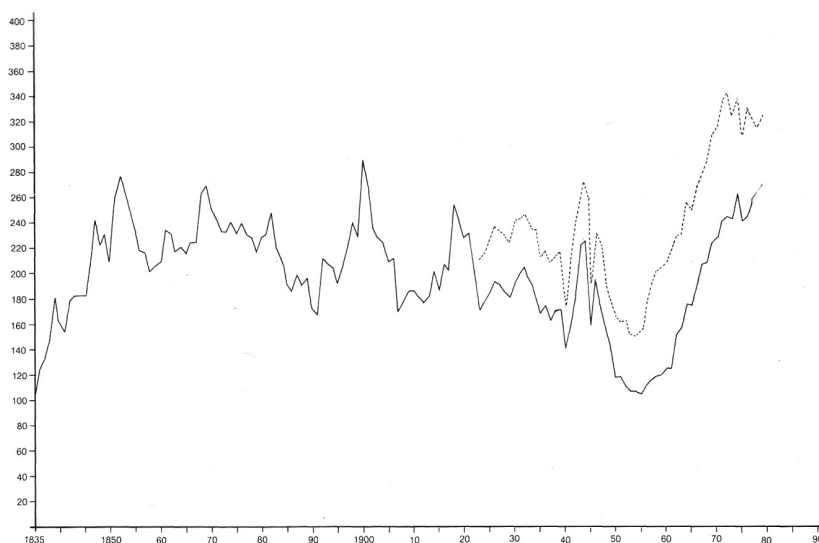
Men straffebestemmelser er selvsagt ikke uten relevans for fordeling av anseelse i det moderne samfunn. Virkemåten er bare en annen, i hovedsak mer indirekte. I stedet for å bruke straffebestemmelser til å trekke grenser for det vi straffritt kan *si* om hverandre, har de fått større betydning som middel til å skille mellom lovlige og straffbare produkter og lovlig og straffbar økonomisk virksomhet, samt til å sikre at ulike dokumenter⁷ er ekte og ikke har kommet på gale hender, dokumenter som blant annet kan være viktige for oppnåelse av både posisjon og anseelse (eksamenspapirer, identitetspapirer, verdipapirer etc.). De som blir tatt for å ha kommet i posisjon ved å ha brutt slike bestemmelser, eller for å bygge sitt utstillende forbruk på virksomheter som bryter med straffebestemmelser, risikerer selvsagt tap av både forbruk, sosial posisjon og anseelse. Lavest anseelse i det moderne samfunn har typisk nok de som forbruker ulovlige varer, narkotika av alle slag, eller driver produksjon, import, kjøp eller salg av slike varer. Aktørene på markedet for ytelse og nytelse av seksuelle tjenester mot betaling befinner seg i et anseelsesmessig grenseland. Kort sagt: Verbale ærekrenkelser har liten vekt i forhold til den anseelsen vi har som følge av egen markedsrelatert virksomhet av mange slag, og som fordeler oss til posisjoner og omgangskrets og gir oss ulike manerer, forbruksmuligheter og -vaner. Kanskje dette er en viktigere grunn til at straffesakene om verbale ærekrenkelser har tørket inn – enn at avstanden mellom oss har økt?

MOT DET FORMALKONTROLLERTE SAMFUNN?

Christies andre hovedbudskap om det norske samfunnet er at det er i ferd med å bli et formalkontrollert samfunn. Med det mener han at utviklingen i økende grad går mot bruk av sekundærkontroll, mot et samfunn «som i stadig større grad blir preget av formelle kontrollører, og som fører til at stadig flere mennesker blir registrert som lovovertredere» (s. 47). Og i fortsettelsen gir han sin vurdering: «Et samfunn som til de grader er basert på sekundærkontrollører, er et dårligere samfunn, enten nå mobiliseringen skyldes reelt økt uønsket adferd, eller den bare skyldes at sekundærkontrollørene overtar» (s. 48).

At Norge er i ferd med å bli et formalkontrollert samfunn, er mulig å se, mener han, særlig av ett diagram (s. 39), gjengitt nedenfor

som figur 2. Kurven med *hel strek* viser antall dommer pluss bøter for forbrytelser fra 1835 til 1979, mens den *prikkete* kurven i tillegg inkluderer de som fra 1923 fikk påtaleunndlatelse for forbrytelser.

Kilde: Christie (1982) Diagram 5.3-1 s. 39.
 Prikket kurve inkluderer også de som fikk påtaleunndlatelse.

FIGUR 2. Antall straff-felte per 100 000 innbyggere over kriminell lavalder (hel strek)

Et betydelig problem når man forsøker å lese en slik figur med Christies samfunnsmodell som «briller», er at det ikke finnes noen spesifiserte, begrepsmessige forbindelser mellom antall straffereaksjoner, som figuren bygger på, og viktige begreper i hans samfunnsmodell, og han forklarer heller ikke hvordan modellen (eventuelt) kan benyttes til å tolke figuren. I stedet starter teksten med påstanden at vi ikke vet hvor mye kriminalitet vi har, at vi aldri har visst om den øker, og at vi aldri vil få vite om det blir mer eller mindre av den. Christie gjør likevel to unntak fra dette. Det ene gjelder ærekrenkelser, det andre drap. Etter en presentasjon av ulike statistiske data knyttet til drap, skriver han at han synes det «er rimeligst å anta at tallene alt i alt gir det beste bilde av den faktiske kriminalitet på området. De siste årene [dvs. fram til 1979] har vært preget av en klar oppgang i den offisielt registrerte drapskriminalitet» (s. 58).

Når Christie grunngir at vi ikke kan vite noe om forbrytelseskriminalitet, tar han utgangspunkt i en strafferettslig forståelse av hva kriminalitet er, og han har rimeligvis rett i at kriminalstatistikken bare forteller om lovbrudd som myndighetspersoner kjenner til og har registrert, og at alt annet forblir i mørke. Dessuten skriver han at spørreundersøkelser innen befolkningsutvalg for å undersøke hvor mange som har vært ofre for kriminelle handlinger, eller hvor mange som har begått slike handlinger, har to prinsipielle svakheter som man ikke kommer utenom. For det første betyr ikke «samme lovbrudd» det samme til enhver tid. 1000 kroner i 1970 er noe annet enn 1000 kroner i 1870. Brudd på sedelighetsbestemmelser vurderes også forskjellig i ulike tidsrom etc. For det andre kan man jo ikke spørre folk om alle tenkelige handlinger. Det må gjøres et utvalg, men det finnes ingen kriterier som kan legges til grunn, og dermed vil utvalget av spørsmål kunne bli helt avgjørende for hvilken kriminalitetsutvikling slike undersøkelser tegner. Ulike problemer ved slike spørreundersøkelser har imidlertid ingen relevans for hans bruk og vurdering av offentlig statistikk, siden det ikke fantes spørreundersøkelser som han kunne bruke som underlag for å undersøke kriminalitetsutviklingen, bortsett fra tre offerundersøkelser om vold (1971, 1974 og 1981), som han tar opp senere i boka.

Christies konklusjon etter ovenstående innvendinger er: «Det skulle nå være klart at vi ikke kan gjøre noe forsøk på å få vite noe om den faktiske endring i kriminalitet. Men frigjort fra den byrde gis vi muligheter for andre funn» (s. 37). Når han leser figur 2, fremhever han to funn, og det første beskrives slik:

[D]et som direkte kan leses ut av tall og diagram [er] at den formelle kontroll av lovbrudd i dag spiller en langt større rolle i det norske samfunn enn den noen gang har gjort. Flere lovbrudd blir anmeldt til politiet, flere gjerningsmenn regnes som skyldige av politiet, flere blir dømt av domstolene eller gitt påtaleunntatelse enn hva som har vært tilfelle noen gang i nyere norsk historie. Det formelle kontrollapparat benyttes i dag i det norske samfunnet i en utstrekning som vi ellers bare kjenner til fra krigsforhold (s. 45).

I den første utgivelsen av boka fortsetter den siterte teksten slik:

Dette er den sikre konklusjonen. Den har dessuten den fordel at den er i harmoni med beskrivelsen i Kapittel 2 [der Christie beskriver sin samfunnsmodell]. Det er jo en slik utvikling vi må *vente* i det forstørrede samfunn. Det er et samfunn med stadig minskende muligheter for utøvelse av den primære kontroll. Det fører til økt anvendelse av sekundær eller formell kontroll (Christie 1975:38–39).

I første utgave er han også åpen for at kurvene i diagrammet sier noe om kriminalitet:

Selv om det [...] ikke kan påvises at kriminaliteten stiger, *så ville det jo være særdeles rimelig om den gjorde det*. Det ville være rimelig om den gjorde det fordi primærkontrollen er svekket. Det er slikt vi burde vente i de store enheters oppsplittede samfunn. Og det er slikt vi burde vente ut fra det som tidligere er anført om at primærkontrollører antagelig er mer effektive enn sekundærkontrollører. Det gjelder i hvert fall for den type sekundærkontroll vi i dag benytter (Christie 1975:40).

Likeledes hevder Christie at i løse samfunn kan mennesker dra til et nytt sted dersom konflikter toppe seg, slik at de ikke ender med vold. Dette kan oppfattes som et gode ved løse samfunn, som også har en kostnadsside: «Men til gjengjeld blir det et liv blant fremmede. Det betyr at andres styring ikke virker, og leder derved til mange former for økt kriminalitet» (Christie 1975:54).

Andre utgave av boka mangler erkjennelse av muligheten for at kurvenes oppgang siden 1950-tallet kan skyldes at mange former for kriminalitet har økt som følge av svekket primærkontroll, uten at det fremgår av bokteksten hvorfor dette ble utelatt. Det som står igjen er påstanden at vi ikke kan vite noe om hvorvidt kriminaliteten øker, minker eller er konstant. Det er imidlertid vanskelig å forstå hvordan det på den ene side er mulig å hevde dette, og på den annen side hevde at kurven i figur 2 så klart forteller at det formelle kontrollapparatet benyttes mer og spiller en langt større rolle enn noen gang tidligere. Hvis det er fullstendig umulig å vite noe om kriminalitetens bevegelser, blir det nødvendigvis også umulig til å lese noe bestemt ut av figuren om kontrollen av kriminalitet. Når kurvene stiger i figur 2 etter midten av 1950-tallet, er det kanskje ikke fordi den formelle kontrollens rolle øker, eller fordi det formelle kontrollapparatet benyttes mer

enn før, men fordi kriminaliteten stiger. Det må man være villig til å innrømme, når man insisterer på at vi ikke kan vite noe om kriminalitetens opp- eller nedgang.

Det andre funnet som Christie fremhever ved lesingen av figur 2, er at

antall lovovertrедere i Norge [viser] en ganske utrolig stabilitet. Det går opp og ned, men altså *både* opp og ned. I en utvikling fra å være et lite bondesamfunn med befolkningen spredt utover det hele land, og fram til et høyt industrialisert samfunn med for våre forhold sterke konsentrasjoner i byer og tettbygde strøk, er det likevel som om det relative antall registrerte lovovertrедere *inntil ganske nylig* har kunnet la seg presse inn mellom visse øvre og nedre grenser.

Slik var det i Norge i over ett hundre år. Men slik er det ikke lenger, ikke etter 1967. Det året overskred vi den tidligere magiske grense etablert i 1852 med 277 straff-felte pr. 100.000 innbyggere over den kriminelle lavalder, og kurven snudde ikke. De siste års økning i antall registrerte lovovertrедere representerer er reelt nytt trekk i det norske kriminalitetsbildet (s. 40–41).

Det som etter hans oppfatning skjer, er at volumet av formalkontroll i 1967 for første gang ble uvanlig høyt, uten at han helt kan forklare hvorfor:

Et problem ligger imidlertid i årstallet 1967. Hvorfor skulle volumet av formalkontroll akkurat det året slå igjennom de tidligere magiske grenser? Industrialiseringen av Norge har vært en langsommelig prosess. Hvorfor satte ikke økningen inn tidligere, i langsom takt med maskinenes innførelse? Hvorfor skulle det bli synlig akkurat i slutten av 1960-årene? Jeg har intet fullgodt svar, [...] (s. 47).

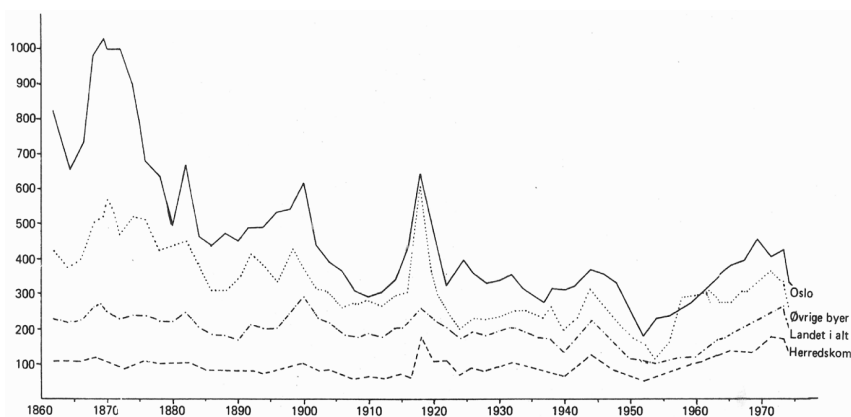
Siden Christie hardnakket legger til grunn at vi ikke kan vite noe om kriminalitetens bevegelser, kan kurven i figur 2 vanskelig gi ham grunnlag for å hevde at «volumet av formalkontroll» ble spesielt høyt etter 1967. Kriminalitetsøkning er en fullt mulig forklaring som ikke kan utelukkes, siden vi ifølge ham selv ikke kan vite noe om endringer i kriminalitet.

Det er dessuten påfallende at Christie ikke har noen kommentarer for tidsrommet 1930–1950 i figur 2, da antallet straffede for ærekrenkelser sank. Christie (1977:6) skriver:

the decrease in the crimes of infamy and libel is one of the most interesting and sad symptoms of dangerous developments within modern societies. The decrease here is clearly related to social conditions that lead to increase in other forms of crime brought to the attention of the authorities.

Påstanden at det er *økning* i andre former for registrert kriminalitet når mengden av (straffede for) ærekrenkelser synker (jfr. figur 1), stemmer åpenbart ikke med kurvene i figur 2. I tidsrommet 1930–1950 *synker* både den prikkete og den hele kurvelinjen, hvis man holder en stor mengde straffete for brudd på pris- og rasjoneeringslovgivningen under andre verdenskrig utenfor.

I presentasjonen av sin samfunnsmodell antar Christie at bruk av formell sosial kontroll tiltar som følge av at samfunnet blir «løsere», mer preget av bymessig vekst. Av den grunn kunne man vente at han forsøkte å sjekke antakelsen ved å benytte data for deler av landet med ulikt urbaniseringsnivå. Slike data fantes da boka ble skrevet, tilsvarende de som inngår i kurven med hel strek i figur 2, for Oslo, øvrige byer og herredskommuner, jfr. figur 3 nedenfor.

Kilde: Olaussen (1977), diagram 8, s. 193.

FIGUR 3. Straff-felte for forbrytelser per 100 000 innbyggere i Oslo, øvrige byer, herredskommuner og i landet i alt, 1862–1976

Kurvene i denne figuren gir et ganske annet bilde enn figur 2 av utviklingen gjennom drøyt hundre år. Hvis man anvender Christies tolkning også av figur 3, at kurvene forteller om omfanget av formell eller sekundærkontroll, så *sank* denne kontrollen ganske kontinuerlig fra 1870 til midten av 1950-tallet, både i Oslo og for øvrige byer. Dette tidsrommet dekker den tidlige industrialiseringsperioden i Norge, som også er et tidsrom med urbanisering, vekst ved forstørrelse, slik at halvparten av befolkningen bodde i byer og tettsteder i 1946. Figur 3 er derfor egnet til å trekke i tvil teorien om økende formell kontroll som følge av vekst ved forstørrelse, i hvert fall så mye at slike data burde vært presentert og drøftet i boka. Figur 3 er heller ikke egnet til å underbygge at 1967 var et magisk år da volumet av formell- eller sekundærkontroll oversteg alle tidligere nivåer i Norge.

Det er lett å være prinsipielt enig med Christie i at vi ikke kan vite om tallet på kriminelle handlinger av en bestemt type beveger seg parallelt med tallet på straffereaksjoner for samme handling. Forløpet av kurvene i de to siste figurene er imidlertid så sterkt dominert av tallet på reaksjoner for tyverier, gjennom alle år vi har data for, at spørsmålet blir om vi kan stole på at kurvene i figurene noenlunde tilsvarende endringer i mengden av tyverier over tid. Med mindre man kan påpeke *konkrete* grunner til at faktiske endringer i lovverk, i statistikkføring eller i folks tilbøyelighet til å anmelde slike lovbrudd sannsynligvis har påvirket registrerte tall, uten at dette skyldes endringer i mengden av tyverier, bør man legge til grunn at hovedtrendene avspeiler underliggende reelle kriminalitetstrender. Christie har ikke påvist eller sannsynliggjort at slike konkrete endringer gjør seg gjeldende i det tidsrommet han skriver om. Derfor fremstår hans bastante påstand at vi ikke kan vite noe om kriminaliteten ut fra de foreliggende data, som ubegrunnet skeptisisme. Påstanden at offerundersøkelser heller ikke kan være til hjelp, står i motsetning til både amerikansk og britisk forskning, der det finnes tidsserier både av offerdata og offentlig registrert kriminalitet fra omkring 1980. Maguire (2002:350–354) drøfter sammenhengen mellom mengde av kriminalitet som er registrert i den britiske kriminalstatistikken og kriminalitet som fanges opp av britiske offerundersøkelser. De fanger selvsagt opp vesentlig mer enn det som framgår av kriminalstatistikken, og fordi det meste som fanges opp av offerundersøkelsene ikke

er veldig alvorlig, forblir mye uanmeldt. Når man har analysert utviklingen siden 1981 i undergrupper av lovbrudd som kan sammenlignes i offerundersøkelser og i offentlig statistikk over anmeldte handlinger, viser offerundersøkelser og kriminalstatistikk både for USA og Storbritannia økning, selv om økningen fra 1981 til 2000 i offerundersøkelsene er svakere enn tilsvarende tall i kriminalstatistikken viser. Men til tross for denne forskjellen, påpeker Maguire, er det stor formlikhet i de grunnleggende trendene for begge typer av data. De stiger, flater ut og synker ganske parallelt, både for motorvogntyveri, innbrudd, ran og vold. Dette er et viktig funn, fordi det gjør at vi kan feste lit til begge datakildene, til tross for at det må utvises forsiktighet når det gjelder tolkning av korttidstrender.

Selv om vi ikke har muligheter til å foreta tilsvarende forløpsanalyser av norske data, har vi to undersøkelser som gir grunnlag for å trekke Christies skeptisisme i tvil. Stangeland og Hauge (1974), som forelå før første utgave av *Hvor tett et samfunn?*, fant en sterk korrelasjon mellom mengden av anmeldte forbrytelser i 49 politidistrikter og mengden selvrapportert kriminalitet begått av unge menn fra de samme distriktene. På grunnlag av en offerundersøkelse i tre politidistrikter (Skien, Rogaland og Rana) der folks utsatthet for og anmeldelse av tyveri, skadeverk og trusler eller vold ble undersøkt, fant Olaussen (1987) at det var godt samsvar mellom mengden av anmeldt kriminalitet som ble beregnet på grunnlag av offerdata, og mengden av anmeldt kriminalitet som var registrert av politiet i de tre distriktene. Vi mangler etter min oppfatning faglig fundament for å kunne hevde at vi ikke kan si noe om langtidstrender i kriminalitet på grunnlag av kriminalstatistiske data.

På grunn av stor likhet mellom todelingen i primær- og sekundærkontroll i Christies samfunnsmodell og Blacks (1976) teori om sosial kontroll, kan undersøkelser som etterprøver Blacks kontrollteori også kaste lys over Christies antakelser.⁸ Black skiller mellom på den ene side en type sosial kontroll som han kaller «rett» (law) og på den annen side «sosial kontroll» (social control). Rett definerer han som offentlig sosial kontroll «such as legislation, litigation, and adjudication» (Black 1976:2), som tilsvarende det Christie kaller formell- eller sekundærkontroll. Black definerer sosial kontroll som «etiquette, custom, ethics, bureaucracy, and the treatment of mental illness [...]

Social control is found wherever and whenever people hold each other to standards, explicitly or implicitly, consciously or not: on the street, in prison, at home, at a party» (Black 1976:105).

Dette er parallelt til Christies primære eller uformelle sosiale kontroll, som også er bygget inn i alt hverdagslig sosialt samvær. I likhet med Christie (1975) mener Black (1976) at de to formene for kontroll, rett og sosial kontroll, varierer inverst i forhold til hverandre, og begge mener at utviklingen over tid har gått fra et samfunn med uformell sosial kontroll til samfunn med formell sosial kontroll (eller rett). Alle moderne samfunn er preget av at mengden av «rett» vokser etter som alle former for «sosial kontroll» dør hen, ikke bare i familien, men i landsbyen, kirken, på arbeidsplassene og i nabolagene, skriver Black (1976:109).

Doyle og Luckenbill (1991) undersøkte flere av Blacks antakelser, deriblant om folks tilbøyelighet til å mobilisere eller bruke formelle kontrollinstanser varierer inverst med deres tilbøyelighet til å bruke uformell sosial kontroll. For samtlige ti undersøkte problemtyper var det tvert imot en *positiv* sammenheng mellom bruk av uformell sosial kontroll, som at naboer sammen forsøkte å løse problemet, og deres bruk av offentlige kontrollinstanser. For tre problemer fant de også en *positiv* sammenheng mellom å snakke med personen som var involvert og mobilisering av offentlige kontrollinstanser. Deres funn er altså klart i strid både med en av Blacks sentrale hypoteser og med en viktig antakelse hos Christie. Doyle og Luckenbills funn virker dessuten plausibelt: Folk reagerer fordi de ønsker å få slutt på et problem. Derfor virker det rimelig at jo sterkere de reagerer uformelt overfor problemet, desto større vil sannsynligheten være for at de også benytter formelle, samfunnsmessige instanser til det samme.

KONKLUSJON

Hovedpåstanden i Christies bok *Hvor tett et samfunn?* er at kriminalitet i stor utstrekning er et resultat av samfunnsforholdene. Til tross for dette og at analysene i boka bygger på kriminalstatistiske data, er det ingen begrepsmessige forbindelser mellom kriminalitet og andre begreper i teorien som presenteres. Dette er en grunnleggende teoretisk svakhet. Videre er sekundærkontroll definert slik at teoriens kontrollbegreper ikke er egnet til å fange opp viktige ad hoc-baserte

kontrollformer, som tidligere fantes hos oss og som fortsatt finnes i andre samfunn. De to kontrollbegrepene, primær- og sekundærkontroll, blir bare definert og enkelte forskjeller trukket fram. Fordi samfunnets normative aspekt er helt utelatt fra teorien, overser Christie at begge kontrolltypene har samme normative grunnlag, og teorien blir uten forklaring på – og drøfting av – hvilket legitimitetsgrunnlag kontrolltypene har. Christie overser dessuten at primærkontroll har begrensede muligheter for å virke, og at sekundærkontroll er etablert som svar på kollektive problemer som ikke kan løses ved primærkontroll.

Christie fremhever to viktige endringer i det norske samfunnet på 1900-tallet, som begge forsøkes underbygd med kriminalstatistiske data. For det første hevder han at «vi er på vei bort fra hverandre», at samfunnsutviklingen går fra et samfunn preget av sosial nærhet, tethet, henimot et løsere samfunn preget av sosial avstand. Den empiriske underbyggingen består av statistikk som viser synkende antall straffete for ærekrenkelser. Hans begrunnelse for at dette er en valid indikator på sosial avstand er svak. Christie nevner ikke at ærekrenkelser ofte forfølges som private søksmål med krav om mortifikasjon, oppreisning og erstatning, og ikke som straffesaker. Han presenterer ingen data som viser at det norske samfunnet var preget av sterk urbanisering i tidsrommet 1930–1950 da tallet på straffereaksjoner for ærekrenkelser sank sterkt, slik man skulle vente ut fra hans teori. Han har heller ingen data som viser at tidsrommet var preget av sterk teknologisk endring, som ifølge hans teori er drivkraften bak de endringer han hevder fant sted. Data over straffereaksjoner for ærekrenkelser i deler av landet med ulik urbaniseringsgrad, som Christie ikke trekker inn, stemmer ikke med teorien hans. Fremstillingen hans mangler dessuten drøftinger av alternative forklaringer på at antall straffesaker mot ærekrenkelser har vært synkende.

Kort sagt, Christies data er mangelfulle, har lav validitet, er dels i strid med teorien og kan gis andre forklaringer enn at den sosiale avstanden har økt i det norske samfunnet.

Den andre endringen i det norske samfunnet som Christie mener å kunne lese ut at kriminalstatistiske data, er at det norske samfunnet går mot å bli et formalkontrollert samfunn, der sekundærkontroll brukes mer enn noen gang tidligere. Påstanden er en tolkning av en

kurve som viser utviklingen i straffereaksjoner i Norge for forbrytelse siden 1860, og tolkningen bygger på et premiss at vi ikke kan vite noe om kriminalitetsutviklingen. Hvis premisset legges til grunn, er imidlertid tolkningen uholdbar av logiske grunner: Hvis man ikke kan vite noe om kriminalitetsutviklingen, kan man heller ikke utelukke at svingninger i kurven over straffereaksjoner kan skyldes endringer i kriminalitet. Dessuten er det nevnte premisset neppe holdbart. Det er i strid med funn både i norske og utenlandske undersøkelser. – Hvis man likevel velger å tolke norske data slik Christie gjør, men anvender data for områder av landet med ulik urbaniseringsgrad, må man konkludere at den formelle kontrollen sank ganske kontinuerlig i et tidsrom preget av industrialisering og urbanisering, i strid med Christies teori. Slike data forelå da *Hvor tett et samfunn?* ble skrevet, men ble ikke benyttet.

Thomas Kuhn påpekte at både forskere og forskningsarbeid er sosialt og institusjonelt forankret, og at dette er viktige forutsetninger for at paradigmer etableres og ofte blir opprettholdt, til tross for at grunnleggende kritikk blir reist mot dem. Og paradigmer som gir forskningsmiljøer faglig identitet slik at deltakerne ser seg som unike i sin faglige tilnærming i forhold til liknende miljøer, har en særegen robusthet i forhold til kritikk. I lys av dette kan Karl Poppers (1965) implisitte forutsetning at uholdbare teorier, antakelser eller forklaringer vil bli oppgitt som følge av kritikk, virke sosiologisk naiv.⁹ Slik virker han imidlertid ikke, når han insisterte på forskeres plikt til etter beste evne å prøve å luke ut teorier og påstander vi ikke har dekning for. Kunnskapsmessig framgang er avhengig av det, mente han. Sosiologisk kan det tilføyes at forskningens troverdighet som fri og selvkontrollerende virksomhet også er betinget av at kritikk utøves og blir tatt til følge.

Noter

1. Jeg kan ikke utelukke at det har blitt framført kritikk i interne diskusjoner. Den kommer i så fall i liten grad til uttrykk i åpen, skriftlig meningsutveksling, og dette kan skyldes at det samfunnsfaglige, norske kriminologimiljøet mangler tradisjon for slik meningsutveksling. I så måte er denne artikkelen et tradisjonsbrudd som etter min mening er nødvendig. All forsknings troverdighet er betinget av at forskningsmiljøer preges av forventninger om at medarbeidere publiserer kritikk og uenighet som er faglig begrunnet, også når det gjelder forskning ved egen institusjon.
2. Heretter brukes begrepet 'kriminalitet' i denne avgrensede betydningen.
3. Sammenhengen med kriminalitet drøftes nærmere i Olaussen (2004).
4. Det forutsetter at sanksjonen ikke er straffbar. Generell anmeldelsesplikt har vi ikke, og tyveri innen familien kan ikke straffeforfølges med mindre fornærmede krever det.
5. Iflg. *Historisk statistikk 1994*, tabell 3.1. økte tettstedsbefolkningen med 4,9 prosentpoeng fra 1930 til 1950, og med 2,0 fra 1920 til 1930. I siste tidsrom var antall straffereaksjoner for ærekrenkelser ganske konstant.
6. At Jessica Lindgren vant TV-konkurransen i programmet Big Brother og en million kroner 23. mai 2006, er en interessant illustrasjon av dette. Ifølge NRKs nettside (www.nrk.no/nyheter/kultur/5688393.html) dagen etter, uttaler feminist og NRK-journalist Helle Vaagland at vinneren er et forbilde og en jentetype vi ikke har sett før. «Hun er en klassisk rock'n'roll opprører. Hun vil bare drikke og pule.» Og: «Jessica er den med løsest trusestrikk inni der. Det er radikalt egentlig. Jeg tror hun blir et forbilde.»
7. Straffelovkommisjonen foreslår (NOU 2002: 4, pkt. 9.17) et nytt kapittel i straffeloven som skal hete «Vern av tilliten til dokumenter og penger».
8. Olaussen (under utgivelse) undersøker om anmeldelser av kriminalitet er betinget av sosial avstand, men finner ikke støtte for det i norske intervjudata.
9. Jeg vurderer altså Popper sosiologisk selv om han ikke skrev forskningens sosiologi, men analyserte forskningens logikk.

Referanser

- Andersen, Benedicte (1992), *Domstoler og opinion – en studie av befolkningens oppfatninger av, kunnskaper om og erfaringer med det norske domstolsapparatet*. Universitetet i Bergen, LOS-senteret: Rapport 9204.
- Black, Donald (1976), *The Behavior of Law*. New York: Academic Press Inc.
- Chagnon, Napoleon (1968), *Yanomamö: The Fierce People*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Christie, Nils (1975), *Hvor tett et samfunn?* 2 bind. Oslo: Universitetsforlaget.
- Christie, Nils (1977), «Conflicts as Property». *The British Journal of Criminology*, 17:1–15.
- Christie, Nils (1982), *Hvor tett et samfunn?* 2. rev. utgave. Oslo: Universitetsforlaget.
- Christie, Nils (2006), «Criminal justice policies: Trends and their impact on prison health». *International Journal of Prisoner Health*, 2(1):63–68.
- Doyle, Daniel P. & David F. Luckenbill (1991), «Mobilizing Law in Response to Collective Problems: A Test of Black's Theory of Law». *Law & Society Review*, 25:103–116.
- Durkheim, Émile (1933): *The Division of Labor in Society*. New York: The Free Press/Macmillan Publishing Co.
- Finstad, Liv & Cecilie Høigård, red. (1997), *Kriminologi*. Oslo: Pax Forlag.

- Frostatingsloven. [Omsett av Jan Ragnar Hagland og Jørn Sandnes.] Oslo: Det Norske Samlaget 1994.
- Habermas, Jürgen (1984), *The Theory of Communicative Action*, vol. 1. *Reason and the Rationalization of Society*. Boston: Beacon Press.
- Habermas, Jürgen (1987), *The Theory of Communicative Action*, vol. 2. *Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*. Boston: Beacon Press.
- Historisk statistikk* 1994. Oslo–Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå 1995.
- Holme, Jørn (1985), *Fra amtmann til statsadvokat. Om overgangen til en selvstendig påtalemyndighet*. Institutt for kriminologi og strafferetts småskriftserie nr. 1. Oslo: Universitetsforlaget.
- Høigård, Cecilie (1983), «Kvinnelige lovbrytere». I: Cecilie Høigård & Annika Snare, red., *Kvinnens skyld*. Oslo: Pax Forlag.
- Johansen, Nicolay Borchgrevinck (2000), «Tillit og sosial kontroll. På sporet av det ordnende prinsipp i byer». *Materialisten*, nr. 1 og 2:65–88.
- Johansen, Per Ole (1985), «Frivillig sosialt arbeid». *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*, 113–128.
- Kuhn, Thomas (1970), *The Structure of Scientific Revolution*. 2nd edition. Chicago: University of Chicago Press.
- Lorentzen, Håkon (1981), «Kan 'sosial kontroll' forklare ungdomskriminalitet i bysamfunn?». *Sosiologi i dag*, 3–4:77–94.
- Maguire, Mike (2002), «Crime Statistics. The 'Data Explosion' and its implications». I: Mike Maguire, Rod Morgan & Robert Reiner, red., *The Oxford Handbook of Criminology*. Third edition. Oxford: Oxford University Press.
- Martinussen, Willy (1999), *Sosiologiske forklaringer*. Bergen: Fagbokforlaget.
- NOU 2002: 4 *Ny straffelov. Straffelovkommisjonens delutredning VII*.
- Olausson, Leif Petter (1977), «Tradisjonell kriminalitet i Norge». St.meld. nr. 104 (1977–78): *Om kriminalpolitikken*. Vedlegg 1.
- Olausson, Leif Petter (1987), *Folks utsatthet og angst for kriminalitet, bruk av sikringstiltak og holdninger til politiet og politiets prioriteringer*. Stensilert rapport. Oslo: Justisdepartementet.
- Olausson, Leif Petter (1988), «Kriminalitetserfaringer og tillit til politiet». *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*, 3:180–192.
- Olausson, Leif Petter (2004), «Hvorfor er kriminalitet en sosial realitet?». *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*, 1:24–28.
- Olausson, Leif Petter (2005), «Folks tillit til og medvirkning i domstolene». *Tidsskrift for strafferett*, 2:119–143.
- Olausson, Leif Petter (under utgivelse), «Anmeldelser og sosial avstand». *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*.
- Popper, Karl R. (1957) [1989], *The Poverty of Historicism*. [Reprint] London: Ark Paperbacks.
- Popper, Karl R. (1965), *The logic of scientific discovery*. Revised ed. New York: Harper & Row.
- Sandnes, Jørn (1990), *Kniven, ølet og æren. Kriminalitet og samfunn i Norge på 1500- og 1600-tallet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Searl, John (1995), *The Construction of Social Reality*. New York: The Free Press.
- Souryal, Sam S. (2001), «Social Control in the Oasis of Siwa: A Study in Natural Justice and Conflict Resolution». *International Criminal Justice Review*, 11:82–103.
- Stangeland, Per & Ragnar Hauge (1974), *Nyanser i grått*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Tranøy, Knut Erik (2001), *Det åpne sinn. Moral og etikk mot et nytt årtusen*. 2. utg. Oslo: Universitetsforlaget.
- Veblen, Thorstein (1899) [2005]: *Conspicuous Consumption*. London: Penguin Books.
- Weber, Max (1971): *Makt og byråkrati*. Oslo: Gyldendal.